

Σταύρος Τσακυράκης

// Από πού
κι ως πού
όλοι οι
αγώνες
είναι δίκαιοι; //

Μια συζήτηση με τον **Απόστολο Δοξιάδη**

για τη **Δημοκρατία στην Ελλάδα
της Μεταπολίτευσης**

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

(Πριν από την έναρξη του διαλόγου καλωσορίζει εκ μέρους του Ertegun House ο οικοδεσπότης Στέφανος Γκαυτόλφο. Καταλήγει με τις απαραίτητες στα αγγλοσαξονικά ιδρύματα οδηγίες για το πού βρίσκονται οι έξοδοι ασφαλείας, αλλά και οι τουαλέτες).

Α. ΔΟΞΙΑΔΗΣ: Φίλες και φίλοι, καλησπέρα. Χαίρομαι που η εισαγωγή περιείχε αναφορά σε τουαλέτες, γιατί σκεφτόμουν κι εγώ ν' αρχίσω με μια στατιστική που βρήκα σήμερα στο διαδίκτυο, και η αναφορά μου δίνει μια ωραία αφορμή.

Λοιπόν, σας ερωτώ: Ποιες είναι οι πιθανότητες να πάθει κανείς σοβαρό ατύχημα αν τον χτυπήσει η τουαλέτα του ενώ κάνει χρήση της; Απάντηση: Είναι περίπου 1 στις 10.000. Κατά σατανική σύμπτωση, η ίδια ακριβώς πιθανότητα ήταν αν κουβεντιάζοντας τυχαία με έναν Έλληνα πολίτη στον δρόμο στα χρόνια της δικτατορίας, αυτός ή αυτή να έκανε ενεργή αντίσταση κατά της δικτατορίας. (Γέλια) Και ξεκινώ με αυτό μόνο γιατί του Σταύρου Τσακυράκη δεν του αρέσει να μιλάμε για τη δικτατορία. Παρ' όλα αυτά του ζήτησα την άδεια να το

κάνω μόνο λόγω της ημέρας. Σήμερα είναι 17 Νοεμβρίου και όσο περίεργο και να σας φαίνεται, η εκδήλωση δεν οργανώθηκε ως επετειακή. Είναι απλώς, τυχαία, η ημερομηνία που μας έδωσε το Ertegun House. Δεν σχεδιάστηκε λοιπόν με καμία έννοια ως εορταστική εκδήλωση για την επέτειο του Πολυτεχνείου. Αλλά, σκεφτόμουν όσο ετοιμάζα τα λίγα εισαγωγικά που ήθελα να πω, ότι ίσως και *είναι*, μ' έναν πλάγιο, αλλά πολύ πιο ενδιαφέροντα, τρόπο.

Με τον Σταύρο Τσακυράκη γνωριζόμαστε πολλά χρόνια. Ήταν λίγο μεγαλύτερός μου στο σχολείο αλλά ήρθαμε κοντά στα χρόνια της δικτατορίας – κάναμε και οι δυο «κακές παρέες», και επειδή ήμαστε στην ίδια «κακή παρέα», είχαμε κάποια επαφή εκείνα τα χρόνια. Εγώ ήμουν πιο τυχερός, τις παρέες μου δεν τις πλήρωσα. Ο Σταύρος τις πλήρωσε πολύ ακριβά και με μεγάλες ταλαιπωρίες, αλλά παρ' όλα αυτά δεν έβαλε μυαλό και στο Πολυτεχνείο βρέθηκε μέσα, έπαιξε εκεί τον ρόλο του, και στη συνέχεια στην παρανομία μέχρι τη Μεταπολίτευση.

Όπως είπα, ο ίδιος δεν μιλάει ποτέ γι' αυτά. Κι όμως σίγουρα έχει περίοπτη θέση στη μικροϊστορία της αντίστασης στη δικτατορία. Και τη λέω *μικρο-ιστορία*, και

γιατί η αντίσταση στη δικτατορία ήταν πολύ μικρή, έγινε από πολύ λίγους· και γιατί δεν συνέβαλε όσο λένε οι γνωστοί μύθοι στην πτώση της.

Στη μικροϊστορία αυτή ο Σταύρος είναι μια απ' τις σπουδαίες μορφές. Αυτό μπορεί να μη σημαίνει κάτι ιδιαίτερο στη μεγαλοκλίμακα της νεοελληνικής ιστορίας, σημαίνει όμως για μένα πολλά πράγματα ηθικά. Μάλιστα, πριν από δυο χρόνια που με κάλεσε το Oxford University Greek Society να κάνω μια ομιλία, όπου είπα πολλά για τα χρόνια της δικτατορίας και το πέρασμα στη δημοκρατία, την αφιέρωσα στον Σταύρο γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο.

Θα ήθελα να σας πω τους τρεις λόγους για τους οποίους από τότε και έως σήμερα ο Σταύρος έχει μια ειδική θέση στη ζωή μου. Αυτούς τους τρεις λόγους τους αναφέρω και αντί εισαγωγής, αντί να τον παρουσιάσω με τα συμβατικά πράγματα που θα μπορούσε να πει κανείς για έναν διακεκριμένο καθηγητή, ερευνητή του Δικαίου και λόγιο, όπως είναι ο Σταύρος.

Ο πρώτος λόγος λοιπόν είναι ότι όσα έκανε στη δικτατορία ποτέ δεν τα ανέφερε και, κυρίως, ποτέ δεν τα εξαργύρωσε, ούτε υλικά βέβαια αλλά ούτε με άλλο τρόπο. Κι αυτό είναι ίσως κάτι που έχουμε κοινό. Εγώ έκα-

να εκείνα τα χρόνια πολύ λιγότερα από τον Σταύρο, αλλά κι εγώ ποτέ δεν αναφερόμουν σε αυτά μέχρι την Κρίση. Αλλά στην Κρίση ομολογώ πως μ' έπιασε λίγο πείσμα. Καμιά φορά σε συζητήσεις, όταν κάποιος μου έκαναν τους έξυπνους ότι εγώ δεν ξέρω από δυσκολίες και δικτατορίες και τυραννίες, τους έκανα τη γνωστή ολίγο πατερναλιστική ερώτηση: «Εσύ, μικρέ, πού ήσουν στη δικτατορία;». Για τους ηλικιακά μικρούς βέβαια ήταν αστείακι, γιατί οι άνθρωποι απλώς δεν είχαν γεννηθεί. Αλλά υπάρχουν πολλοί που σήμερα κάνουν τα μεγάλα παλικάρια, και ενώ τότε ήταν σε ηλικία που θα μπορούσαν να δράσουν, δεν έκαναν τίποτε.

Ο Σταύρος λοιπόν δεν μίλησε ποτέ γι' αυτά που έκανε στη δικτατορία, και από τη βαθιά του σεμνότητα αλλά και κυρίως, από ό,τι λέει, θεωρώντας ότι αυτά είναι περασμένα και δεν έχουν σημασία. Και νομίζω με μια έννοια έχει δίκιο – ίσως αναφερθούμε σε αυτό στη συνέχεια.

Ο δεύτερος λόγος που έχει τόση σημασία ο Σταύρος για μένα ήταν με κάποιο τρόπο και το κύριο θέμα της ομιλίας που έκανα πρόπερσι –στην οποία αναφέρθηκα– ότι δηλαδή αντίθετα από πολλούς αυτής της γενιάς, εκείνος –θα χρησιμοποιήσω εδώ μια ψυχαναλυτική έννοια–

πένθησε επιτυχημένα τη δικτατορία, και ακόμα περισσότερο την αντίσταση σε αυτή.

Το μεθυστικό κλίμα νοήματος που έδινε η αντίσταση σε όσους έδρασαν κατά της δικτατορίας εκείνα τα χρόνια δεν μπορείς να το μεταδώσεις αν δεν το έχεις νιώσει ο ίδιος. Αυτό το αίσθημα βαθύτατου νοήματος δεν μπορείς να το εγκαταλείψεις εύκολα. Την απώλειά του, μεταδικτατορικά, μπορώ να την περιγράψω πιο ευαίσθητα ως απώλεια αγαπημένου προσώπου ή, σκληρότερα, με την απώλεια που νιώθει κάποιος τοξικομανής όταν του παίρνουν τα ναρκωτικά του. Πολλοί από όσους έζησαν σε αυτό το κλίμα δεν χειρίστηκαν καλά την απώλεια, δηλαδή δεν την πένθησαν. Κάποιοι τη μετέτρεψαν σε φανατισμό, κάποιοι άλλοι σε μελαγχολία, κάποιοι κοινοί μας φίλοι με τον Σταύρο σε βαριά ψυχική νόσο. Λίγοι, ευτυχώς, στράφηκαν στα πιστόλια. Και πολλοί στην αδιαφορία και τον κυνισμό.

Όλα αυτά προσωπικά τα θεωρώ αποτελέσματα *αποτυχημένου πένθους*. Το πετυχημένο πένθος είναι να περάσεις και να ξεπεράσεις τα τέσσερα πρώτα στάδια που καταγράφει η ψυχολογία: δηλαδή την *άρνηση*, τον *θυμό*, τη *διαπραγμάτευση* και την *κατάθλιψη*, και μετά να φτάσεις στο πέμπτο, την *αποδοχή*. Και αποδοχή εδώ σημαίνει να

βάλεις το αγαπημένο αντικείμενο που έχασες σε κάποια θέση στην ψυχή σου, που ούτε να το διαγράψει αλλά ούτε να το αφήνει να δυναστεύει τη δική σου ζωή. Και στο πλαίσιο που μιλάμε, την αντίσταση κατά της χούντας, το «αγαπημένο αντικείμενο» ήταν κατά κάποιο παράδοξο τρόπο το *μισιτό αντικείμενο*. Την υψηλή αίσθηση νοήματος, δηλαδή, μας την έδινε ότι μπορούσαμε να μισούμε απολύτως, χωρίς ενοχές, τη δικτατορία. Και να πολεμάμε κάτι τόσο μισιτό. Κι όταν έφυγε το μισιτό αντικείμενο, δεν είχαμε πλέον την αιτία του πολέμου, άρα και την πηγή του νοήματος. Το ολοκληρωμένο πένθος, λοιπόν, δηλαδή την πραγματική αποδοχή της νέας κατάστασης της δημοκρατίας, χωρίς παραμορφωτικά φίλτρα από το παρελθόν, πολλοί, ίσως και οι περισσότεροι, δεν το κατάφεραν πραγματικά. Και πάντως όχι όσο ο Σταύρος.

Ο τρίτος παράγοντας που ξεχωρίζει τον Σταύρο είναι ότι από αυτό που έκανε στη δικτατορία κράτησε ζωντανό και μετέτρεψε σε πηγή δημιουργίας το ευγενέστερο κομμάτι. Η δικτατορία είναι μια άκρως μυθοποιημένη εποχή σήμερα, και ιδίως στους νέους, που δεν είχαν κανένα βίωμα. Βλέπω με μεγάλη χαρά στο κοινό μας σήμερα κυρίως πολύ νέους ανθρώπους, που είναι φυ-

σικό να έχουν εισπράξει τη μυθολογία, και όχι την πραγματικότητα του τι ήταν η δικτατορία. Και βέβαια τι ήταν η αντίσταση εναντίον της. Δεν θα μπω εδώ σε βάθος στο θέμα, θα πω όμως ότι η αντίσταση, όπως κάθε σύνθετη ανθρώπινη κατάσταση, είχε μέσα της λογιό λογιώ πράγματα. Είχε ένα στοιχείο νεανικό –βιολογικό ας το πούμε–, για πολλούς είχε στοιχεία προβολής ψυχικών καταστάσεων, για άλλους είχε στοιχεία ναρκισσισμού, ή μαζοχισμού, ή φανατισμού. Αλλά είχε ταυτόχρονα σε κάποιες περιπτώσεις και ηρωισμό: και ηρωισμός εν προκειμένω είναι το να αναλαμβάνεις δράση συνειδητά, εν γνώσει σου ότι μπορεί να έχει πολύ σοβαρό τίμημα. Και ο Σταύρος αυτό το έκανε: έδρασε και πλήρωσε το τίμημα, με τη σύλληψή του και με μεγάλη σωματική και ψυχική ταλαιπωρία.

Αλλά και πέραν του ηρωισμού, ο αγώνας κατά της δικτατορίας είχε μέσα του και κάτι πολύ ευγενικό, κάτι που πολεμούσε για βαθιά ανθρώπινες αξίες. Αυτό το πολύ ευγενικό κομμάτι, το *τιμιώτατον*, κατά την έκφραση του Αριστοτέλη, εκείνου του αγώνα, ο Σταύρος το κράτησε ατόφιο σε όλη την υπόλοιπη ζωή του. Και το μετέτρεψε με την ίδια τιμιότητα και την ίδια καθαρότητα στην πορεία που είχε στη ζωή του –ως άνθρω-

πος, ως δάσκαλος, ως επιστήμονας– σε κάτι άλλο, καινούργιο.

Ο Σταύρος είναι χίλια δυο πράγματα. Κάποιοι εδώ τον ξέρετε ως δάσκαλο. Δεν ξέρω δυστυχώς αυτή του την όψη, δεν είχα την τύχη να τον έχω δάσκαλο – είναι, βλέπετε, μικρή η διαφορά της ηλικίας μας! Είναι καλός φίλος, είναι αφοσιωμένος σύζυγος, είναι γλυκός άνθρωπος, είναι χίλια δυο πράγματα. Αλλά ως προς την πορεία του, και το πώς εκδήλωσε αυτό το *τιμώτατον*, θέλω να τονίσω σήμερα δυο πράγματα που αφορούν μια δημόσια συζήτηση:

Από τη μια, ως καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου, έχει ασχοληθεί πάρα πολύ με τη φιλοσοφία του Δικαίου, με την ουσία του Δικαίου. Είναι δηλαδή ένας στοχαστής γύρω από το Δίκαιο με σημαντικό έργο. Και αυτή είναι η μία όψη της δραστηριότητάς του, όπου το ευγενικό στοιχείο που υπήρχε εκείνα τα χρόνια μεταφέρθηκε σε έναν πολύ –συγγνώμη για τη λέξη, είναι μεν η κατάλληλη αλλά μου θυμίζει τον κύριο Γαβρόγλου– *ρωμαλέο* στοχασμό, σ' έναν στοχασμό συνάμα βαθύ και γενναίο.

Ταυτόχρονα όμως ο Σταύρος υπήρξε πολιτικά ενεργός – όχι κομματικά ενεργός, όχι κομματικό στέλεχος. Λειτουργησε πολιτικά αφενός ως δημόσιος διανοούμε-

νος, σε όλη τη Μεταπολίτευση και ακόμα πιο έντονα στα χρόνια της Κρίσης, με την αρθρογραφία του και τις δημόσιες παρεμβάσεις του, σχολιάζοντας πολλά κακώς κείμενα της δημόσιας ζωής, πάντα μ' εξαιρετικό θάρρος και πάντα μ' εξαιρετική τιμιότητα. Αλλά λειτούργησε και λειτουργεί πολιτικά μέσα από τη δικηγορική του δουλειά για την υποστήριξη των ανθρώπινων δικαιωμάτων.

Η σημερινή εκδήλωση είναι του Σταύρου, όχι δική μου. Μετά από αυτή την εισαγωγή, εγώ θέλω να παίξω τον ρόλο του facilitator, που λένε και εδώ που είμαστε, του «διευκολυντή» της κουβέντας κατά κάποιο τρόπο. Οπότε θέλω, ξεκινώντας, να ευχαριστήσω πάρα πολύ τον Σταύρο που έκανε τον κόπο να μας έρθει και να μας μιλήσει, και να απαντήσει σε ερωτήσεις, δικές μου και δικές σας.

Σταύρο Τσακουράκη, καλώς όρισες στην Οξφόρδη!

Ο **Σταύρος Τσακουράκης**, καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας, καλεσμένος της ελληνικής κοινότητας του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, συζητά με τον συγγραφέα **Απόστολο Δοξιάδη** για τη Δημοκρατία στη Μεταπολίτευση. Μερικά από τα θέματα που τους απασχολούν:

- Είναι η αντίσταση στη δικτατορία μυθοποιημένη;
- Πώς μας καθόρισαν τα πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια;
- Από πού κι ως πού όλοι οι αγώνες είναι δίκαιοι; Ο ρόλος του συνδικαλισμού στην ελληνική κοινωνία.
- Τι είναι το κράτος; Είμαστε όλοι εμείς;
- Η λειτουργία των ελληνικών πανεπιστημίων, ο φοιτητικός συνδικαλισμός και η ίδρυση μη κρατικών πανεπιστημίων.
- Συγκρούεται η αρχή της ισότητας με την ελευθερία;
- Υπάρχει πρόβλημα ελευθερίας λόγου στην Ελλάδα;
- Ποιος ο ρόλος της δικαιοσύνης στη σύγχρονη δημοκρατία;

ISBN:978-618-03-1463-2

9 786180 314632

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. 81463